

KATEDRALA HRVATSKOG BISKUPA *IUXTA CASTRUM TINIENSE*

MIRJA JARAK
Filozofski fakultet u Zagrebu
Faculty of Philosophy in Zagreb

UDK/UDC: 262.3:930.22(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 2000-05-10
Received

U članku se razmatra, unutar nacionalne arheologije i povijesti, odavno prisutno pitanje o položaju katedrale hrvatskog biskupa iz 11. st. Iznosi se niz argumenata u prilog stare Buličeve teze o položaju katedrale na Kapitolu kod Knina. Ta je teza u suvremenoj literaturi inače potpuno zapostavljena. U prilog Kapitula govore sljedeće činjenice: blizina lokaliteta Kninu, postojanje veće samostanske crkve uz koju se nalazio skriptorij potreban za obavljanje kancelarijske službe hrvatskoga dvorskog biskupa, opremljenost te samostanske crkve namještajem kojemu su donatori hrvatski vladari Svetoslav i Držislav, pojava prvoga hrvatskog biskupa u vrijeme kralja Stjepana I., sina Svetoslavova, velika vjerojatnost da se među titularima predromaničke kapitulske crkve nalazila Marija kao glavni titular.

Pitanje o položaju katedrale hrvatskog biskupa u 11. st. jedno je od klasičnih mjesta raspravljanja unutar nacionalne srednjovjekovne arheologije i povijesti. Pitanje je u nacionalnoj arheologiji prisutno od njezinih prvih početaka, a u historiografiji se javilo i ranije zahvaljujući navodima splitskog kroničara Tome Arhiđakona. Iako je, dakle, riječ o problemu o kojemu se raspravlja vrlo dugo, sve do novijeg doba vladalo je u znanosti uvjerenje o njegovoj otvorenosti. Postojalo je nekoliko vrlo iscrpnih i ozbiljnih interpretacija koje su nudile rješenje problema, ali ni jedna nije bila općenito prihvaćena i smatrana konačnim odgovorom. Tek u najnovije doba autori kao što su I. Petricioli i V. Delonga,¹ potpuno pristaju uz jedno mišljenje, smatrajući raspravu završenom, i to na način pozitivnog rješenja problema. Moguće je, međutim, iznijeti posve drugačiju

¹ I. PETRICIOLI, 1995, 23-26; V. DELONGA, 1996, *passim*.

interpretaciju od one usvojene, čime će pitanje o položaju katedrale hrvatskog biskupa možda ponovno postati predmetom zanimanja i rasprava.

Glavni je izvor za tematiziranje položaja katedrale hrvatskog biskupa Toma Arhidakon i njegova *Historia Salonitana*. Toma Arhidakon, u odnosu na razdoblje 12. i 13. st., relativno malo pozornosti poklanja ranosrednjovjekovnoj povijesti. U samo nekoliko poglavlja dotaknuo je zbiljanja iz doba hrvatskih narodnih vladara, govoreći i u tom razdoblju najviše o splitskoj Crkvi, tako da je hrvatskoj crkvenoj povijesti posvećena vrlo mala pozornost. Među rijetkim zbiljanjima koja se tiču hrvatskog prostora, nalaze se podatci o uspostavi posebnoga hrvatskog biskupa. U 15. poglavlju, koje je naslovljeno "O izuzimanju biskupa Gornje Dalmacije", pa je, dakle, također bilo posvećeno crkvenim prilikama izvan hrvatskog teritorija, Toma donosi izvještaj o uspostavljanju institucije hrvatskog biskupa. Evo toga mjesta u latinskom izvorniku i hrvatskom prijevodu: *Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi specialem habere pontificem, petieruntque ab archiepiscopo spalatensi; et fecerunt episcopum, qui Chroatensis appellabatur, posueruntque sedem eius in campo, in ecclesia sancte Marie iuxta castrum tiniense. Hic multas optinuit parochias, habuitque predia et possessiones per totum pene regnum Chroatie, quia regalis erat episcopus et regis curiam sequebatur, eratque unus ex principibus aule, et sua iurisdicctio usque ad Drauum fluium extendebatur.*² "I hrvatski su kraljevi htjeli imati gotovo posebnog biskupa i zatražili su od splitskog nadbiskupa, te su uspostavili biskupa, koji se je nazivao hrvatskim, i postavili su njegovo sjedište u polju u crkvi svete Marije blizu kninskog kaštela. On je zadobio mnoge parohije, a imao je imanja i posjede gotovo po čitavom Hrvatskom kraljevstvu, jer je bio kraljevski biskup i pratio kraljevski dvor, te je bio jedan od prvaka dvora, a njegova se jurisdikcija protezala do rijeke Drave."³

Toma Arhidakon jedini je izvor koji pobliže govori o položaju sjedišta hrvatskog biskupa. Zato su sve interpretacije koje su se bavile ovim problemom, poglavito polazile od Tomina teksta. Možemo reći da je Toma Arhidakon prilično detaljno opisao položaj katedrale hrvatskog biskupa. On spominje tri odrednice: polje (i u latinskom izdanju i u hrvatskom prijevodu imenica polje napisana je malim slovom), crkvu sv. Marije i blizinu kninskog utvrđenja. Od te tri odrednice samo je jedna posve neupitna, a to je položaj kninskog kaštela. Ostale dvije odrednice postale su predmetom brojnih rasprava u literaturi, pa su se s obzirom na njihovu interpretaciju razvile tri glavne teorije o položaju katedrale hrvatskog biskupa. Prema dvjema starijim teorijama katedrala hrvatskog biskupa bila je ili na Kapitulu⁴ kod Knina ili u Biskupiji,⁵ nešto udaljenijoj od Knina. Prema trećoj

² Thomas Archidiaconus, XV, izd. F. RAČKI, 1894.

³ Toma Arhidakon, Kronika, XV, preveo V. Rimondo, 1960.

⁴ Glavni predstavnik teorije o Kapitulu bio je don F. Bulić, koji je svoju teoriju, baziranu na ranijim farlatijevim razmišljanjima, iznio u djelu "Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije" iz 1888. god.

⁵ Teza o Biskupiji našla je najveći broj zastupnika. Iznio ju je F. Radić, a zatim su je zastupali primjerice Lj. Karaman, A. Jadrijević i N. Jakšić. N. Jakšić je u radu pod naslovom "O katedralama hrvatske i kninske biskupije" iz 1988. g., nastojao dokazati da se katedrala hrvatskog biskupa nalazila u Biskupiji. Na temelju njegova rada u najnovijoj se literaturi smatra da je katedrala hrvatskog biskupa sigurno bila crkva sv. Marije na Crkvini u Biskupiji.

teoriji, katedrala se nalazila u neposrednoj blizini kninskog utvrđenja, najvjerojatnije kraj Loredanovih vrata.⁶

Dok je u suvremenoj literaturi posve prihvaćena teorija o Biskupiji, a donekle se vrednuje i treća teorija, teorija o Kapitolu potpuno je zapostavljena. Čini se, međutim, da se u prilog te stare teorije može iznijeti niz novih argumenata, čime bi se u raspravu o katedrali hrvatskog biskupa ponovno uvrstio i Kapitul kao mogući položaj katedrale.

Najistaknutiji zastupnici teze o Kapitolu bili su D. Farlati i F. Bulić. Razlozi za njihovo mišljenje bili su bjelodani: ime položaja Kapitul koje podsjeća na nekadašnji kaptol, blizina toga položaja kninskoj tvrđavi i vidljivi ostatci ruševina koje su mogle potjecati iz razdoblja hrvatskih narodnih vladara. Kako su na Kapitolu provedena prva arheološka istraživanja iz područja nacionalne arheologije, don Frane Bulić imao je na raspolaganju opsežan i zanimljiv arheološki materijal koji je objavio u glasovitoj knjizi iz 1888. god. Ta se knjiga smatra prvim znanstvenim djelom iz područja nacionalne arheologije. U knjizi su, između drugih spomenika, objavljeni dragocjeni pluteji s imenima hrvatskih vladara Držislava i Svetoslava. U vezi s položajem katedrale treba istaknuti sljedeća Bulićeva razmišljanja. Pozivajući se na Tomin izvještaj o blizini katedrale Kninu, Bulić konstatira da je upravo Kapitul toliko blizu Kninu da taj položaj posve odgovara Tominu opisu. Bulić je uvjeren da je katedralni kaptol iz 11. st. bio smješten na Kapitolu. Iz toga zaključuje da se uz kanonički zbor morala nalaziti i katedrala, jer su te dvije ustanove u najužoj vezi. Kada je tako smjestio katedralu s kanoničkim zborom na Kapitul, Bulić je odbijao mogućnost da se na Kapitolu nalazio samostan sv. Bartolomeja. U isto vrijeme, međutim, opširno govori o podudarnostima u životu kanonika i redovnika. Kanonički recinkt u ranom srednjem vijeku ima sve osobine samostana.⁷ Unatoč navedenim razmišljanjima, za Bulića bi postojanje samostana na Kapitolu govorilo protiv mogućnosti smještaja katedrale na tom mjestu. Slično su razmišljali i drugi autori poslije Bulića, pa je zato s konačnim ubiciranjem samostana sv. Bartolomeja na Kapitul odbačena teza o katedrali hrvatskog biskupa na Kapitolu.⁸ Da bi se teorija o Kapitolu ponovno uvela u diskusiju, potrebno je razmotriti jesu li benediktinski samostan i samostanska crkva u funkciji katedrale međusobno nespojive stvari.

11. st. je doba procvata benediktinskih samostana u Hrvatskoj, doba kada njihov broj znatno raste u odnosu na prethodna stoljeća. To je vrijeme kada reformna benediktinska struja⁹ zahvaća i Hrvatsku utječući na sveukupan crkveni život. Benediktinski redovnici i opati imaju najistaknutiju ulogu u tadašnjem društvu. U Hrvatskoj su osobito važni kraljevski benediktinski samostani koji su uživali izniman status i čije su crkve bile zapravo dvorske kapele,¹⁰ namijenjene posebno svečanim događajima. Najbolji je primjer značenja i otvorenosti

⁶ Treću je teoriju postavio S. GUNJAČA, 1949, 38-84, a zastupao ju je i kasnije (usp. S. GUNJAČA, 1958, 45-59).

⁷ F. BULIĆ, 1888, 3-13.

⁸ U vezi s ubikacijom samostana sv. Bartolomeja posebnu je važnost imao Šišićev ekskurs. Usp. F. ŠIŠIĆ, 1925, 690-695.

⁹ O benediktinskom redovništvu u ranom srednjem vijeku usp. F. KEMPF - H. G. BECK - E. EWIG - J. A. JUNGSMANN, 1971, *passim*.

¹⁰ V. DELONGA, 1996, 306.

benediktinske samostanske crkve crkva sv. Petra i Mojsija u kojoj je okrunjen kralj Zvonimir. Ta je samostanska crkva bila i najljepša, najraskošnija ranoromanička crkva u Hrvatskoj. Benediktinski su samostani uz svoje raskošne crkve imali i uvjete za odvijanje dvorskoga kancelarijskog posla, u njima su djelovali skriptoriji u kojima su mogle nastati različite isprave, kraljevske darovnice itd. Benediktinski samostani, dakle, nikako nisu bila zatvorena mjesta, nego naprotiv žarišta intelektualnog i vjerskog života. Njihove su crkve dvorske crkve u pravom smislu. Imajući u vidu takav karakter benediktinskih kraljevskih samostana, nije neprihvatljivo pretpostaviti da je jedna samostanska crkva mogla služiti kao crkva hrvatskog biskupa koji je na prvom mjestu dvorski biskup pa mu savršeno odgovara ekskluzivna dvorska crkva kraljevskoga benediktinskog samostana.

U ranom srednjem vijeku život kanonika koji su se nalazili oko biskupa, podudarao se sa životom redovnika. Redovnici, pak, jednog kraljevskog samostana, nisu bili neupućeni u stvari crkvene organizacije, nego su zajedno sa svojim opatom aktivno sudjelovali u organizaciji crkvenog i svjetovnog života. Za opate imamo o tome jasne potvrde u izvorima. Oni poput biskupa prate kralja i katkad obavljaju funkciju dvorskog kancelara. To je posvjedočeno upravo za kraljevski samostan na Kapitolu. Opat toga samostana pojavljuje se u istoj funkciji kao i hrvatski biskup - on je dvorski kancelar. A zatim, biskupi se i biraju iz redova opata. U jednoj ispravi, darovnici za Diklo, prema jednoj redakciji pisar je opat Sv. Bartolomeja, a prema drugoj hrvatski biskup.¹¹ Možda navedeno zamjenjivanje treba protumačiti u svjetlu neposredne veze između hrvatskog biskupa i opata Sv. Bartolomeja. Možemo zamisliti samostansku zajednicu koja u isto vrijeme predstavlja katedralni kaptol, a kojoj su na čelu dva poglavara: opat kao poglavar samostana i hrvatski biskup kao poglavar kaptola.

Iz navedenog proizlazi da postojanje benediktinskog samostana na Kapitolu ne isključuje postojanje katedrale na istom mjestu. Za dalju interpretaciju treba se vratiti Tominu djelu i podacima koje ono pruža.

Vidljivo je da su svi autori koji su se bavili položajem katedrale hrvatskog biskupa, polazili od Tomina opisa položaja katedrale i od posvete koju on navodi. Crkva je u vrijeme njezina posvećenja za katedralu nesumnjivo bila posvećena sv. Mariji, ali to ne isključuje mogućnost kasnije drugačije posvete ili već prvotnog postojanja više titulara od kojih je Toma naveo samo glavnog, sv. Mariju. U interpretaciji položaja katedrale pitanju titulara treba posvetiti više mjesta nego što se to dosada činilo. Također se u dosadašnjim interpretacijama nije dovoljno pozornosti poklanjalo vremenu posvete katedrale ili se to vrijeme određivalo prilično proizvoljno, zapravo u funkciji osnaživanja određene teze o položaju katedrale. Stoga je potrebno, ukoliko je to moguće, odrediti vrijeme posvete katedrale, odnosno vrijeme uspostave prvoga hrvatskog biskupa, jer su ti događaji bili najuće povezani.

Imajući u vidu koliko su nejasni početci drugih hrvatskih biskupija (ninske i biogradske), i za pitanje javljanja hrvatskog biskupa u 11. st. moguće je dati

¹¹ N. KLAJČ, 1966-67, 232, bilj. 464.

samo približan odgovor. Na prvom je mjestu potrebno vidjeti može li se određeni zaključak izvesti iz kazivanja Tome Arhidakona.¹²

Tomino kazivanje o hrvatskom biskupu nalazi se u jednom odlomku koji slijedi nakon izvještaja o osnivanju nove metropolije za Gornju Dalmaciju. U tom se odlomku spominju biskupije koje su bile podređene splitskoj metropoliji, ali bez točne naznake vremena postojanja pojedinih biskupija. Da se radi o vremenski različitim događajima, vidljivo je iz spominjanja biskupije u Skradinu koja je osnovana nakon što su Mlečani razorili Biograd. Kad je riječ o imenovanju hrvatskog biskupa, može se zaključiti da su hrvatski kraljevi njegovim imenovanjem zadovoljili svoju staru težnju, jer Toma govori o hrvatskim kraljevima u množini. Vjerojatno su hrvatski kraljevi od samoga ukinuća ninske biskupije u 10. st. nastojali ponovno dobiti biskupiju na vlastitom teritoriju. Možda je biogradska biskupija osnovana već u 10. st. Međutim, nakon osnaženja splitske Crkve u prvoj pol. 10. st., biogradski je biskup bio samo jedan od biskupa podređenih splitskoj Crkvi i nije dosegao ono značenje što ga je ranije imao ninski biskup, koji se smatrao ravnopravnim sa splitskim nadbiskupom. Prema tome, težnja hrvatskih kraljeva za vlastitom crkvenom organizacijom nije se ispunila osnivanjem biogradske biskupije, već oni i dalje zahtijevaju veći ustupak od splitskog nadbiskupa. Hrvatski su kraljevi željeli takvog biskupa kojega će formalno imenovati splitski nadbiskup i koji će potpadati pod jurisdikciju splitskog nadbiskupa, ali koji će isticati hrvatsku moć i biti u neposrednoj dvorskoj službi kao dvorski biskup. Hrvatskim kraljevima očito nije bilo važno kakav će stvarni položaj hrvatski biskup imati u crkvenim pitanjima, nego im je bilo važno da taj biskup bude instrumentom izražavanja njihove kraljevske moći. Takva uloga hrvatskog biskupa proizlazi iz Tomina kazivanja. Vrijeme imenovanja, pak, prvoga biskupa ne može se odrediti na temelju Tomina kazivanja, nego se samo može zaključiti da je to imenovanje bilo rezultatom dužeg nastojanja hrvatskih kraljeva. Toma u svom pripovijedanju ne imenuje ni hrvatske kraljeve ni splitskog nadbiskupa, iako je, što se može zaključiti iz podrobnosti njegova izvještaja o hrvatskom biskupu, vjerojatno znao kada se to dogodilo.

Uz Tomu Arhidakona, o hrvatskom biskupu odnosno biskupima 11. st., svjedoče podatci u različitim ispravama koje su skupljene u djelu *Codex diplomaticus*. Tako se prvi hrvatski biskup (odnosno onaj koji se u izvorima pojavljuje kao najraniji) pojavljuje u jednoj ispravi koja je datirana u 1042. god.¹³ Datacija kao i sadržaj i vjerodostojnost isprave nisu posve sigurni, ali to vrijedi za veliku većinu isprava iz doba narodnih vladara. Kao što je općenito poznato, kao vjerodostojne podatke iz tih isprava možemo uzeti imena osoba, jer se upravo navođenjem zbiljskih povijesnih osoba nastojalo osigurati vjerodostojnost takvim dokumentima. Prema tome, imena kraljeva, biskupa, opata i drugih osoba što se pojavljuju u ispravama, u pravilu su vjerodostojna. Zato možemo smatrati da je

¹² M. Barada izveo je zaključak o pojavi prvoga hrvatskog biskupa u 1. pol. 11. st. na temelju Tomina kazivanja o samozvanom biskupu Cededu. To se mjesto kod Tome ne može, međutim, dovesti u vezu s hrvatskim biskupom, ali je Baradino datiranje pojave institucije hrvatskog biskupa prihvatljivo. Usp. M. BARADA, 1931, 187-201; N. KLAJČIĆ, 1976, 330-333.

¹³ J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, 1967, 75-76.

sv. Marija i sv. Stjepan. Ime sv. Marije sigurno se nalazi na prvom mjestu. Riječ je inače o podužem natpisu vrlo zanimljiva sadržaja, čiju je moguću restituciju dao N. Cambi.²⁰

Natpis pronađen na Sustjepanu dokazuje da je izvorna posveta crkve i benediktinskog samostana bila Mariji i Stjepanu, što do pronalaska natpisa nije bilo poznato, jer se u svim izvorima uvijek spominje samo sv. Stjepan.

Drugi znameniti primjer koji svjedoči o fragmentarnosti naših spoznaja o titularima benediktinskih samostana i crkava, primjer je kraljevskog samostana sv. Petra i Mojsija. Zvonimirova krunidbena bazilika koja se u izvoru o krunidbi pojavljuje kao crkva sv. Petra, dugo nije bila vezivana uz kraljevski samostan koji je poznat kao samostan sv. Mojsija. Tek nakon otkrića ranoromaničke crkve i dijelova crkvenog namještaja s natpisima među kojima su se našli i titulari sv. Petar i Mojsije, postalo je jasno da je Zvonimirova krunidbena bazilika zapravo samostanska crkva, što vrlo dojmljivo govori o značenju samostanskih crkava na najvišoj razini funkcioniranja države i društva.²¹

Ako se sada vratimo Kapitulju i pitanju posvete samostanske crkve, moramo spomenuti jedan kasniji natpis, iz početka 13. st., koji se odnosi na kasniju romaničku crkvu na Kapitulju, a u kojemu se između drugih titulara spominje Marija. Riječ je o dobro poznatom natpisu prepozita Dobroslava iz 1203. god. u kojemu se spominje gradnja crkve koja je bila posvećena Kristu, Bartolomeju, Mariji i Petru.²²

Pri interpretaciji navedenog natpisa neopravdano se izostavlja posveta Gospodinu (odnosno Kristu) i navodi da je prvi i glavni titular Dobroslavove crkve bio sv. Bartolomej. Krist je prvi titular jer je crkva sagrađena na prvom mjestu u njegovu čast. Da se *Dominus* pojavljuje na početku natpisa u zazivu koji također može biti dijelom natpisa (primjerice: *In nomine Domini nostri*), tada se ne bi radilo o titularu crkve. Međutim, u formulaciji na Dobroslavovu natpisu Krist je titular nove crkve, i to glavni. Ta je crkva inače služila kao katedrala kninskog biskupa u 13. st., a ovdje je važno upozoriti na očuvanje starih titulara, naime Bartolomeja i vjerojatno Marije, koji su vezani uz raniji benediktinski samostan i crkvu na Kapitulju. Ako je hrvatski dvorski biskup imao svoju crkvu na Kapitulju, ona je bila posvećena u prvom redu Mariji, kako svjedoči Toma Arhiđakon. Nakon nestanka hrvatskog biskupa a i ukinuća benediktinskog samostana, nova je crkva zadržala među svojim titularima stare naslovnike. Spominjanje Marije u natpisu iz 1203. g. tako se možda može dovesti u vezu s Tomininim podatkom o titularu crkve hrvatskog biskupa.

U vezi s naslovníkom treba reći sljedeće: Oni nisu fiksni i vječno dani, nego se mijenjaju tijekom vremena. O tome najbolje svjedoči sam Toma Arhiđakon kada spominje splitsku katedralu. Kada govori o posveti katedrale u vrijeme Ivana Ravenjanina, spominje posvetu Bogorodici. Kada, međutim, kasnije

²⁰ N. CAMBI, 1974, 286-288.

²¹ I. OSTOJIC, 1964, 306-310.

²² Natpis je odavno izgubljen, a prema objavama u literaturi imao je sljedeći sadržaj: *Anno ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi 1203. regnante rege Emerico aedificata est ecclesia ista a venerabili preposito Dobroslavo, filio Prodancii, comitis Tiniensis, nepotis Prodaslavi comitis, ad honorem Domini et S(ancti) Barth(olomei) et Sanctissimae M(ariae) et S(ancti) P(etri) pro redemptione animae suae et suorum.*

govori o splitskoj katedrali, uvijek ju spominje kao crkvu sv. Dujma. To odgovara stvarnom slijedu titulara u splitskoj katedrali, te možemo konstatirati da Toma pišući o različitim razdobljima spominje one posvete koje su bile dominantne u pojedinim razdobljima. On u slučaju titulara nastoji upotrebljavati termine karakteristične za određeno vrijeme. Ako je tako postupio i u slučaju katedrale hrvatskog biskupa, možda je spomenuo samo Mariju, jer je u 11. st. ta posveta crkve bila značajnija od posvete sv. Bartolomeju. Možda je Bartolomej kao titular prevladao onda kada je nestao stari samostan, u 12. st. Tada je posveta Bartolomeju možda istisnula posvetu Mariji. Potvrdu za to razmišljanje imali bismo u ispravi Gejze II. iz sredine 12. st. u kojoj se spominje crkva sv. Bartolomeja.²³ Samostana više nema i sada se spominje samo crkva. Toma, kao što je vidljivo u slučaju splitske katedrale, od više titulara navodi samo jednoga. To znači da je i crkva sv. Marije, hrvatska katedrala, u 11. st. mogla imati više titulara (i sv. Bartolomeja), ali Toma je donio podatak o samo jednome, sv. Mariji.

Sve do posljednjih desetljeća malo se znalo o izvornom izgledu crkve samostana sv. Bartolomeja na Kapitolu. Ć. Iveković bio je ponudio neke tlocrte i svoje viđenje razvoja sakralnoga kompleksa na Kapitolu od 10. do 13. st. Bazilika koja bi pripadala 10. i 11. st., ostala je nedefinirana, jer nije bilo dovoljno elemenata koji bi govorili o njezinu izgledu.²⁴ Zato je posebno dragocjena analiza crkvenog namještaja koju je dao T. Burić, a koja posreduje i određeno viđenje crkve.²⁵ Burić je, naime, zaključio da je crkva morala biti većih dimenzija, bazilikalnog izgleda (znači trobrodna), i da se u njoj do kraja 11. st. tri puta mijenjao crkveni namještaj. Time naša, ranije anonimna crkva na Kapitolu, dobiva jasnije obrise i može se čak mjeriti s najraskošnijim predromaničkim crkvama u kojima je također dolazilo do izmjena crkvenog namještaja, pa i sa crkvom na Crkvini.

Analize crkvenog namještaja osobito su zanimljive i dragocjene kada su u pitanju crkve od kojih se nisu sačuvali nikakvi arhitektonski ostatci i čiji su tlocrti nepoznati. Tada analiza namještaja može pomoći u upoznavanju izgleda crkve. Ovdje možemo spomenuti analizu crkvenog namještaja iz Plavna koju je poduzeo S. Gunjača. On je na temelju analize zaključio da je crkva bila trobrodna i troapsidalna i da je dolazilo do izmjena crkvenog namještaja.²⁶

Burić je upozorio na tri garniture crkvenog namještaja na Kapitolu. Prva bi pripadala 9. st., druga 10. (vrijeme Držislava), a treća je ranoromanička.

Najpoznatija je skupina namještaja ona iz doba Držislava i Svetoslava. Sljedeća promjena crkvenog namještaja može se datirati tek na kraj 11. st. Kada je, dakle, vjerojatno u vrijeme kralja Stjepana I., sina Svetoslavova, izabrana crkva na Kapitolu za sjedište hrvatskog biskupa, u njoj se nalazio namještaj iz doba Svetoslava, star možda 50 godina. Prema sadržaju natpisa na plutejima ambona upravo je Svetoslav u vrijeme Držislava posebno istaknut u vezi sa crkvom na Kapitolu. Natpis je fragmentaran, ali se može zaključiti da pripada u grupu

²³ T. SMIČIKLAS, 1904, 87-88.

²⁴ Ć. IVEKOVIĆ, 1927, 252-271.

²⁵ T. BURIC, 1988, 91-117.

²⁶ S. GUNJAČA, 1958a, 124-162.

Sl. 2. Pluteji ograde stubišta ambona s Kapitula s imenima hrvatskih vladara Svetoslava i Držislava.

Fig. 2. Ambo slabs with the names of Croatian rulers Svetoslav and Držislav from Kapitul near Knin.

izraziti darivanje posjeda, nego neko drugo darivanje koje je učinjeno u sklopu samostana i crkve na Kapitulu. Župan je opatu nešto darovao, možda liturgijsko posuđe ili dragocjenu knjigu, u svakom slučaju nešto što je bilo pohranjeno na Kapitulu. Zato se i natpis o tome darovanju nalazio na Kapitulu. Donacija se župana Ivana vjerojatno nije odnosila na liturgijski namještaj jer bi natpis u tom slučaju bio urezan na dijelu novog namještaja, a to nije slučaj. Međutim, moglo je biti, kako je rečeno, darovano nešto drugo, što se koristilo u crkvi ili samostanu. U donatorskom natpisu bio je naznačen samo čin darivanja, tako da bi sadržaj u slobodnoj interpretaciji mogao glasiti: župan je darovao opata. U takvoj konstrukciji zaista nije bilo potrebno navoditi predmet darivanja.

Što se tiče prenošenja ulomka u Uzdoľje, do toga je moglo doći nakon što je prestao postojati benediktinski samostan na Kapitulu. Poznato je da su kapitulski ulomci odnošeni s lokaliteta, pa je jedan mogao dospjeti i u Uzdoľje.

Ako je, prema ponuđenoj interpretaciji, drugi natpis na arhitravu urezan na Kapitulu, time se dodatno učvršćuje teza o prvom natpisu kao izvorno kapitulskom natpisu. Upravo kapitulsko podrijetlo drugog natpisa dokazuje kapitulsko podrijetlo prvog natpisa. Prema tome, možemo smatrati da se u predromaničkom sloju kapitulskih ostataka nalazio i spomen Bogorodice. Spomen Bogorodice prisutan je na Kapitulu i prije natpisa iz 1203. Marija je, uz sv. Bartolomeja, vjerojatno titular predromaničke crkve samostana na Kapitulu. Uz brojne druge argumente iznesene u ovom članku, i epigrafički spomen Bogorodice na Kapitulu govori u prilog Kapitula kao položaja na kojem se nalazila katedrala hrvatskog biskupa.

Zaključujući možemo istaknuti sljedeće rezultate istraživanja: Neopravdano je potpuno odbacivanje Kapitula kao lokaliteta na kojemu se nalazila katedrala

hrvatskog biskupa. Umjesto odbacivanja trebalo bi ozbiljno uzeti u obzir upravo Kapitul kao sjedište hrvatskog biskupa. Na Kapitolu se nalazila i katedrala hrvatskog biskupa i kasnija katedrala kninskog biskupa. Izvori od 12. st. dalje govore u prilog takve interpretacije. Inače se ti izvori u literaturi najčešće tumače u smislu različitog smještaja jedne i druge katedrale, pri čemu se katedrala hrvatskog biskupa ubicira izvan Kapitula. U ovom je radu, međutim, pokazano da postoje brojni argumenti za smještaj katedrale hrvatskog biskupa na Kapitul, pa se nasuprot prevladavajućem mišljenju u literaturi, ističe značenje toga lokaliteta.³⁴

LITERATURA:

- BARADA, M., 1931.- Episcopus Chroatensis, otisak iz *Croatia sacra*, 1931.
- BULIĆ, F., 1888. - *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije*, Zagreb.
- BURIĆ, T., 1988. - Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, *SHP*, 3. s., 18, 91-117.
- CAMBI, N., 1974. - Kult Marije u Solinu i Splitu (IV - XI st.) u svjetlu arheološke evidencije, *BS*, 44, 273-292.
- DELONGA, V., 1996. - *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split.
- DELONGA, V., 1998. - Natpis župana Ivana iz Uzdolja kod Knina, *SHP*, 3. s., 25, 7-36.
- GUNJAČA, S., 1949. - O položaju kninske katedrale, *SHP*, 3. s., 1, 38-86.
- GUNJAČA, S., 1958. - Oko položaja kninske katedrale (Osvrt na prikaze dr. Ljube Karamana o mojoj radnji), *SHP*, 3. s., 6, 45-59.
- GUNJAČA, S., 1958_a. - *Tiniensia archaeologica - historica - topographica I*, *SHP*, 3. s., 6, 105-164.
- IVEKOVIĆ, Ć., 1927.- Kapitul kraj Knina. Rekonstrukcija (sa slikama), *SHP*, n. s., 1, 252-271.
- JAKŠIĆ, N., 1988. - O katedralama hrvatske i kninske biskupije, *RFFZd*, 27(14), 115-133.
- KEMPF, F. - BECK, H. G. - EWIG, E. - JUNGSMANN, J. A., 1971. - *Od crkvenoga ranog srednjeg vijeka do grurovske reforme*, u: *Velika povijest crkve*, 3,1, ur. H. Jedin, Zagreb.
- KLAIĆ, N., 1961-62. - O falsifikatima splitskih benediktinka, *VAHD*, 63-64, 199-219.
- KLAIĆ, N., 1966-67. - Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatske narodne dinastije, I. i II. dio, *HZ*, 18/1965, 141-188, 19-20/1966-67, 225-263.
- KLAIĆ, N., 1976. - *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb.
- OSTOJIĆ, I., 1964. - *Benediktinci u Hrvatskoj*, 2, Split.

³⁴ Sadržaj ovog članka predstavlja temu nastupnoga docentskog predavanja što je održano 24. 5. 2000. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

- PETRICIOLI, I., 1995. - Ciborij iz katedrale hrvatskog biskupa u Kninu, *Peristil*, 38, 23-26.
- RAČKI, F., 1894. - *Scriptores*, vol. III, Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, digessit Fr. Rački, Zagreb.
- RISMONDO, V., 1960. - Toma Arhiđakon, *Kronika*, ex latino vertit V. Rismondo, Split.
- SMIČIKLAS, T., 1904.- *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb.
- STIPIŠIĆ, J. - ŠAMŠALOVIĆ, M., 1967. - *Zbornik - diplomatski*, Zagreb.
- ŠIŠIĆ, F., 1925. - *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb.

Mirja Jarak: A CROATIAN BISHOP'S CATHEDRAL "IUXTA CASTRUM TINIENSE"

S u m m a r y

Thomas the Archdeacon's chronicle "Historia Salonitana" written in the 11th century contains information about an approximate location of a Croatian bishop's cathedral. For over a century scholars have attempted to define its exact localisation following Thomas's narration, which produced three main theories, the most preferred among modern scholars being the one of the cathedral at Crkvina in Biskupija near Knin. The author's intention is to prove that another theory - the one championed by F. Bulić that placed the cathedral at Kapitul near Knin - is more plausible. The author brings a series of new arguments in favour of this Bulić's theory.

At Kapitul there was a large monasterial church that was refurbished during the reign of Svetoslav and Držislav. Benedictine monasteries and monasterial churches in which occurred the most solemn ceremonies in connection with the Croatian rulers, gained particular importance during the 11th century. Monasteries and monasterial churches (churches of royal monasteries were court chapels in the proper sense) were centres of intellectual and religious life. Considering such a character of the Benedictine monasteries, it is highly probable that the monasterial church at Kapitul became the seat of Croatian bishop who could have had ideal working conditions in the monasterial scriptorium.

Main argument of representatives of the cathedral at Crkvina theory is the church's titular St Mary. Madonna was surely one of the titulars at Crkvina. Since the question of the titular of Croatian bishop's cathedral, on which Thomas the Archdeacon gave direct evidence, is very important for the cathedral localisation, the author intends to prove that Madonna was probably the titular of the pre-Romanesque church at Kapitul. Madonna was the titular of the Romanesque church at Kapitul in the 13th century; in addition, she is mentioned on a recently found pre-Romanesque epigraphic fragment of Kapitul origin. The author discusses at some length this fragment while attempting to firmly establish its Kapitul origin and, accordingly, Madonna's early mentioning at Kapitul.